

ONDERONTWIKKELING EN EMANCIPATIE IN ZWART AFRIKA

Boekbespreking van Ruddy Dooms' MAENDELEO

Afrika heeft zich in het westen altijd al op een vrij dubieuze belangstelling - indien die er dan al was - kunnen verheugen. Afrika en haar bevolking als geval apart, als kwasi buiten de geschiedenis opererend en evoluerend kontinent. Zwart Afrika als 'black box' in onze wereldvisie. Recente onderzoeken in Vlaamse onderwijsinstellingen onder leiding van prof. Van Spaandonck hebben nog maar eens aange-toond hoe vervormd het beeld van de Afrikaanse samenleving bij schoolgaande jeugd - en bij volwassenen - nog is. Een exotisch oord van koppensnellers, zoals in de boekjes van Marc Sleen wordt gesuggereerd, met tijgers (!) in de wildernis ; naakte tot halfnaakte geobsedeerden in vrije seks, zoals Gangreen I van Jef Geeraerts ons wil doen geloven ? Afrika als laatste kontinent van 'primitieve' levensvormen ? Datzelfde beeld wordt opgewekt in de manier waarop kranten en weekbladen handel en wandel van dictators als Idi Amin Dada of Bokassa verslaan.

Dit is één aspect van een verderlevende onbereidheid de Afrikaanse bevolkingen als volwaardige leden in de wereldgemeenschap (voor zover hier een werkelijkheid aan beantwoordt) op te vatten. Even ergerlijk is echter vaak de manier waarop in marxistische publikaties de Afrikaanse werkelijkheid geweld wordt aangedaan door ze in één of ander keurslijf van een vooropgesteld imperialisme-paradigma of produktiewijzeschema te willen wringen, zonder oog voor de eigen dynamiek van die Afrikaanse samenlevingen.

MAENDELEO - op weg naar de vrijheid - is daarom al een belangrijke publikatie omdat het duidelijk een andere invalshoek heeft, een andere weg behandelt. Ruddy Doom kan bogen op een enorme kennis van Afrikaanse levensvormen. Hij opteerde bewust voor een interdisciplinaire aanpak, wars enerzijds van elk economisch determinisme, anderzijds van overdreven cultureel relativisme.

In een eerste hoofdstuk gaat de auteur overigens zelf dieper in op de geschiedschrijving en het daaruit gegenereerde beeld van Afrika. Hij beschouwt ze als één van de terreinen bij uitstek van het cultureel imperialisme. Zoals hij stelt leert de eurocentrische benadering ons één ding : "hoewel zij ons weinig of niets leert van degenedie



ellie '75

benoemd, zeg maar gestigmatiseerd wordt, levert zij ons des te meer informatie over de persoon, die etiketten uitdeelt" (p.21). Afrika zou, voor de kolonisatie, eenvoudig geen geschiedenis hebben gehad. Racistische konnotaties zitten in tal van Afrika-studies vevat. Wat, zo vraagt de auteur, "brengt het westen ertoe in Afrika steeds maar opnieuw op zoek te gaan naar rechte of platte neuzen, grote of kleine nieren, gekrulde of rechte lippen? Waarom wordt de Europese geschiedenis niet ontleend aan de hand van hoge jukbeenderen, sluikhaar of vetlagen op het achterwerk? (p. 22) Hij geeft tal van voorbeelden hoe, vaak geperfectioneerde theorieën (bv. het cultureel diffusionisme) erop uit zijn de eigenheid van de Afrikaanse maatschappij-formaties te ontkennen.

MAENDELEO behandelt de ontwikkelingen in zwart Afrika - bezuiden de Sahara - door en na de kolonisatie. Het boek volgt, in navolging van Wertheims' Evolutie en Revolutie, de 'slingerbeweging' of 'golfslag' der emancipatie. Het onderzoekt de dialectiek waarin bewegingen tegenbeweging, imperialisme en revolutie een unieke configuratie met een eigen dynamiek in werking zetten. Het is vanuit de Afrikaanse samenleving dat hij het kolonialisme en imperialisme benadert, het is terug vanuit die samenleving dat hij het dekolonisatieproces beschrijft. Gekoppeld aan de notie 'emancipatie' die hij omschrijft als vooruitgang naar socialisme in de zin dat "de producenten een groeiende greep en dominantie verwerven over hun eigen levensomstandigheden, en dit zowel over de produktiemiddelen en de produkten als over de sociale verhoudingen waaronder deze produktie verloopt, als over de totaliteit van de maatschappelijke relaties" (p. 147) speurt hij naar de interne zowel als de externe determinanten in de ontwikkeling resp. afbrokkeling van de Afrikaanse maatschappijvormen. Zijn beklemtoning van de eigenheid en specificiteit doet hem dichter staan bij de Angelsaksische marxistische historiografie dan bij de Franse exegeten van het strukturalisme. Dat wil niet zeggen dat hij in empiricisme vervalt en geen oog zou hebben voor globale determinanten waarin die specificiteit vaak is ingebed. Maar het boek is wars van een vooropgestelde teleologie, en sommigen zullen zich wellicht na lektuur onbevredigd voelen door de talrijke vragen die bewust worden opengelaten. Anderen zullen daarin net de oprechtheid van een auteur herkennen, die niet toegeeft aan de verleiding kant en klare schemata aan een gekompliceerd proces op te dringen.

Toch zitten we zelf met zo'n onbevredigd gevoel t.a.v. een probleem dat, althans voor marxisten niet van belang is ontbloeit. Met name in zijn discussie over de aard van de "Afrikaanse" produktiewijze vóór de kolonisatie blijft veel methodologische onduidelijkheid bestaan. (p. 34 e.v.) De auteur ontwijkt o.i. hier enigszins het antwoord. Hij verzet zich tegen de invoering van een nieuwe zgn. "Afrikaanse produktwijze" (C. Coquery-Vidrovitch) en meent dat het aangewezen is te "onderzoeken of er geen brede overgangskategorie aanwezig is" (p. 36) maar hij expliciteert niet wat het statuut van die overgangskategorie dan wel is. Hij poneert dat er in Afrika geen

ontwikkelde klassenstrijd aanwezig was maar dat er slechts sprake kan zijn van klassen in vorming” (p. 80) Bedoelt de auteur hiermee kapitalistische klassenverhoudingen of gaat hij, zoals sommigen, verder en wordt het bestaan van een niet-kapitalistische **KLASSEN** - maatschappij en -strijd onkent ? We vinden dit belangrijk voor het geheel van de marxistische discussie over het methodologisch statuut van de notie ”produktiewijze” en over de centrale plaats ervan in een marxistische maatschappij-wetenschap, zoals Strukturalisten vooropstellen. We herinneren o.a. ook aan de discussies over de ”Aziatische Produktiewijze” en aan de analyse van Bahro in ”Die Alternative” van de produktiewijze in het reële socialisme. Want van twee dingen één. Ofwel heeft het concept produktiewijze- en de geïmpliceerde overgangstheorie - een fundamentele rol te vervullen in de analyse van een maatschappij-formatie, en dan kan men de penetratie en tenslotte het dominerend worden van de kapitalistische produktiewijze in Afrika niet analyseren zonder een exacte bepaling van de ”pre-kapitalistische” vorm. Ofwel relateert men er het belang van, wordt de strukturalistische paradigmatisering verworpen, en zoekt men, zoals bv. Wallerstein doet in zijn studies van het wereldsysteem, naar bredere verbanden.

Na een analyse van de oorspronkelijke Afrikaanse maatschappijvorm, onderzoekt Ruddy Doom verder het ’belang’ van Afrika voor Europa in de periode van het ’handels’ - en beginnend industrieel kapitalisme. Het is er hem om te doen zowel onderals overschatting van dit belang te ontcrachten. Bovendien toont hij aan dat in de 15-16e eeuw - op enkele technische innovaties na - de Europese samenleving allerminst méér ontwikkeld was dan de Afrikaanse. Gebeurde de goederenhandel met West-Europa vrij onrechtstreeks, door tussenkomst van Afrikaanse handelaren en met gebruikmaking van bestaande handelsroutes, de slavenhandel daarentegen zou enorme gevolgen hebben voor het Afrikaanse kontinent. De in het totaal 10 à 15 miljoen slaven die naar Amerika werden verscheept en het leven kosten aan 30 à 50 miljoen mensen zullen de Afrikaanse maatschappijen blijvend ontwrichten en desorganiseren.

De West-Europese penetratie is erop gericht Afrika volledig afhankelijk te maken van westerse belangen. Dat wil echter niet zeggen dat voor Europa Afrika een centrale rol vervulde. Integendeel bleef de belangstelling tot aan de tweede wereldoorlog sekundair : als er in Afrika dan al werd geïnvesteerd, wil het privé-kapitaal dat slechts doen met steun van de staat. De arbitraire wijze waarop Afrika in de 19e eeuw tussen westerse staten werd verdeeld is daarom niet te verklaren uit louter economische motieven, zoals de imperialisme-theorie van Lenin suggereert. Daarin hebben zowel politieke, militaire, religieuze e.a. gronden een rol gespeeld. Afrika werd eenvoudig een schaakbord in functie van de Europese machtspolitiek, en dit met blijvende gevolgen voor haar toekomst door de manier waarop grenzen werden getrokken die volkeren uit elkaar scheurden of die onleefbare ’staten’ in het leven riepen.

Ruddy Doom behandelt achtereenvolgens de ondergraving van de ”pre-kapitalistische” landbouw, de handel, de erosie van de politieke bovenbouw en de invloeden

van verstedelijking en industrialisatie op de transformatie van de Afrikaanse maatschappij. Interessant lijkt ons de analyse van de manier waarop het penetrerend kapitalisme erin slaagde oude produktievormen in haar logika te integreren en zelfs tot onmisbaar bestanddeel ervan te maken. Dit is belangrijk als weerlegging van die theorieën die stelden dat in Afrika in feite twee produktiewijzen naast elkaar ontwikkelden en dat zij relatief autonoom bleven. De auteur wijst daarentegen op de groeiende interdependentie van zowel "agrarische" als "industriële" maatschappij, in het spoor van die marxistische theorieën die er reeds lang op wijzen dat de ontwikkeling van de kapitalistische produktiewijze altijd al heeft gesteund op het tegelijk bestaan van niet-kapitalistische vormen van exploitatie en dat zij daar zelfs een noodzakelijk fundament van vormen.

Daarop aansluitend gaat de auteur in op de reacties tegen het imperialisme. Hij maakt zijn stelling hard dat het westen altijd al op verzet van de Afrikaanse bevolkingen is gestuit maar dat dit verzet lange tijd, door een minder gevorderde wapentechniek langs Afrikaanse zijde, bloedig kon worden gesmoord. Georganiseerd verzet is er dus steeds geweest, maar tot aan WO II nam het overwegend de vorm aan van plaatselijke opstanden, rellen, kortstondige revoltes. Het was vaak verbonden met religieuze, Chilliastische of millenaristische elementen. Het ontbrak m.a.w. aan politiek doorzicht in inhoud en vorm van de imperialistische dominantie, en dus ook in een efficiënte strategie daartegen. Die komt er pas gestadig, zowel door kontakten van zwarte intellectuelen en kleinburgers met de westerse revolutionaire traditie als door het groeiend klassebewustzijn van het stedelijk industrie-proletariaat. Het is uiteindelijk de tweede wereldoorlog die Afrika in een politieke stroomversnelling zal doen terechtkomen. De redenen daarvoor zijn talrijk. Participatie van zwarten in legers van de koloniale mogendheden, de belangen van niet-koloniale grootmachten (Sovjet-Unie en Verenigde Staten) e.d.m. Een eerste dekolonisatiegolf ging alover Azië en bereikte in het midden der 50-er jaren Noord Afrika. Het is duidelijk dat zulks ook invloed had op de andere Afrikaanse landen. In 1960 worden niet minder dan 16 landen onafhankelijk. Ruddy Doom heeft ruime aandacht voor de smalle economische-politieke basis waarop de nieuwe staten zich steunen konden. In tal van gevallen had het westen een politiek van 'partir pour rester' ontwikkeld, die in de zestiger jaren de onafhankelijkheids- en ontwikkelingshoop van de zwarte bevolking de kop indrukte. Het neo-imperialisme werd geïnstalleerd. Talrijke formeel-burgerlijke democratieën verwierven na enkele jaren tot militaire diktaturen. De nieuwe elites wierpen zich op als handelsreizigers voor de belangen van westerse multi-nationale ondernemingen. Gebrekkige export-differentiatie, ongelijke ruil e.d.m. creëerden in de nieuwe Afrikaanse staten een gedeformeerde, afhankelijke kapitalistische produktiewijze, zonder autonome nationale burgerij. De ontwikkelingslanden kregen de rol toebedeeld van leverancier van brand- en grondstoffen terwijl de westerse landen de afgewerkte produkten mochten leveren. Een stevige kapitaal-goederensektor werd bewust niet uitgebouwd.

De auteur gaat verder in op het politiek karakter van de nieuwe staten. Hij betwijfelt dat men van burgerlijke staten kan spreken. De macht is er veeleer in handen van een politieke bureaucratie die niet bij machte is of niet bereid is een nationale economie tot ontwikkeling te brengen, omdat haar macht afhankelijk is van westerse belangenconfiguraties. Uiteindelijk berust haar heerschappij veeleer op geweld dan op hegemonie.

In het laatste deel tenslotte wordt ingegaan op het socialisme in Afrika en het zgn. "Afrikaanse socialisme". Uitgangspunt is dat een land niet socialistisch is door de intenties of frasen van de leidende groep, maar "door de sociale structuren die het karakteriseert en de aard van de klassen die er effectief een leidende rol spelen (p. 146)

Ruddy Doom bespreekt de socialistische ideologie, de partijstructuur, de ontwikkelingsmogelijkheden. Ondanks zijn sympathie voor de ontwikkelings-inspanningen in landen als Tanzania, Ghana, Mozambique enz. is hij niet onverdeeld optimistisch : in een wereld waarin de kapitalistische logica het totale economische veld ontspant kan van autonome ontwikkeling moeilijk sprake zijn.

MAENDELEO is een boeiend boek. Het lijdt niet aan de overschematisering die we in zoveel publikaties over het imperialisme hebben ontmoet en waarin ternauwernood aandacht wordt gegeven aan niet-economische gegevens. Het getuigt van enorme materiaalkennis en het is, overigens vlot geschreven, al zal de lezer wellicht moeite hebben in het situeren van de talrijke Afrikaanse namen, landen, stammen, talen enz. De problemen van het Afrikaanse continent en haar bevolking worden er aangebracht als integrerend deel van ook onze problematiek. Daarvan schetst Ruddy Doom in zijn besluit het globale kader : "Beweging en verandering vormen de kern van alle maatschappelijke verschijnselen. De verhoudingen binnen de sociale formaties van het dominant kapitalistisch kompleks of die binnen het afhankelijk kapitalistisch konglomeraat, evenmin als de relaties tussen die twee, kunnen als vast en onveranderlijk worden bestempeld. De technologische revolutie heeft het verschil in produktiviteit, inkomen en welvaart tussen het Westen en de ontwikkelingslanden nog doen toenemen. In beide polen leidt dit tot een groeiende malaise der produktieverhoudingen. In het Westen wordt de vraag rond vorm en inhoud van de arbeid, omtrent de relatie tussen arbeid en zinvolle vrije tijd, de betekenis van de opgefokte konsumptie, de milieuproblematiek, de democratie... kortom, de kwaliteit van het leven met steeds meer aandrang geponeerd. In de ontwikkelingslanden wordt men haast dagelijks gekonfronteerd met het failliet van de vooropgestelde ontwikkelingsstrategie, met de absolute of relatieve armoede van de overgrote meerderheid van de bevolking en de autoritaire staatsstructuren. De krachten die objectief de hefboom voor maatschappelijke transformatie uitmaken - met name het proletariaat en de arme boeren - groeien gestadig aan. De subjektieve neerslag hiervan en de georganiseerde aktie, houden hiermee gelijke tred en verschillen daaren-

boven van sociale formatie tot sociale formatie” (p. 174)

Met dit in het achterhoofd kan de lektuur van MAENDELEO niets anders dan een solidaire tocht zijn.

KOEN RAES

MAENDELEO-op weg naar de vrijheid-, onderontwikkeling en emancipatie in
Zwart Afrika

Ruddy Doom

Frans Masereelfonds v.z.w., Gent, 1980

198 p.